Trávníček, František

Tak zvaná nepřízvučná slova jednoslabičná

In: Trávníček, František. *Příspěvky k nauce o českém přízvuku.* Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. 5-9

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/126430
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

u slov pak složených s první částí dvouslabičnou (*rychlonohého*) vedlejší přízvuk na slabice třetí; přesněji by měl říci: na třetí a páté nebo jen na třetí. Slova nesložená mají podle něho (608—611) vedlejší přízvuk buď na slabice třetí nebo čtvrté; je prý však potřebí zjistiti, je-li v tom nějaká zákonitost.

Podobný případ je, když — jak praví Král — za jednoslabičným slovem přízvučným jdou čtyři slova příklonná (jednoslabičná). Ta tvoří s přízvučným slovem výdechovou jednotku, jedno slovo. Jako v případech hořejších myslí Král (231—232), že ona výdechová jednotka mívá vedlejší přízvuk buď na slabice čtvrté nebo na třetí a páté (před hlavním přízvukem jen na třetí); tedy na př.: *'co jste mi ˌtu dnes 'řekl* nebo: *'co jste ˌmi tu dnes 'řekl*. Také v těchto případech se mi zdá výslovnost druhá pravidelná a první abnormální.

Podobný případ je dále, když za trojslabičným slovem stojí dvě slova příklonná. Král 233 praví, že takové skupiny mají vedlejší přízvuk buď na slabice čtvrté nebo třetí a páté (před hlavním přízvukem jen na třetí). Na př.: *'ponese ˌmi to* nebo *'poneˌse mi ˌto, 'poneˌse mi to 'hoch*.

Způsob druhý (s vedlejším přízvukem na slabice třetí a páté nebo jen třetí) podle Krále l. c. nastupuje jen tenkrát, vyslovujeme-li trojslabičné slovo pomaleji. K tomu Král připomíná, že Vaňorný uznává jen způsob druhý. Souhlasím s Vaňorným; srovn. dřívější poznámky.

A podobný případ je konečně ten, když za slovem čtyrslabičným stojí jedno slovo příklonné. Podle Krále 234 vyslovujeme na př. buď *'rychlonoˌhý tu odvětil* nebo *'rychloˌnohý ˌtu*. Výslovnost první je prý obvyklejší. V LF. 36 dodává Král, že Vaňorný uznává výslovnost druhou. Souhlasím zase s Vaňorným. Výslovnosti *'rychlonoˌhý tu, 'krásnovlaˌsá mu* (dívčina řekla) atp. jsme si tuším navykli vlivem starých překladů, prosodicky nesprávných; jdeť o spojení papírová, v živé mluvě naprosto neznámá. Ve spojeních obvyklých je zcela zřetelně vedlejší přízvuk na slabice třetí a páté nebo jen třetí: *'poviˌdala mi 'sestra, 'přivaˌzali ho* za nohy (Havlíček, Křest sv. Vladimíra, zpěv 4), *'nehněˌvejte ˌse, 'nenaˌpadlo ˌmu* atp.

Tak zvaná nepřízvučná slova jednoslabičná.

2. Jednoslabičná slova dělí Král na dvě skupiny. O jedněch vykládá, že mívají přízvuk „rovný asi vedlejšímu přízvuku slovnému“, jsou-li „před jiným závažnějším (slovem), opatřeným z té příčiny sil-

nějším přízvukem větným“ (227); na př.: ¡*pan* ˈ*učitel**, ¡*lví* ˈ*stopa*, ¡*můj* ˈ*bratr*, ¡*já* ˈ*nevím* a pod. O druhých pak praví (229), že mívají větný přízvuk „jen ve zcela zvláštních příčinách“, ale že zpravidla „mají ve větě přízvuk tak slabý, že se blíží nepřízvučnosti“, a že se proto nazývají bezpřízvučná nebo příklonná (předklonná). Jsou to slova „málo závažná“ a „povahy více formální než pojmové“ (l. c.): některé tvary zájmenné, jako *se, mi, ho, mu, tě* a j., tvary pomocného slovesa *jsem* (i *bych*) a jednoslabičné spojky a částice, jako *a, i, neb, zda, li, že, když* atd.

Ale hned dále (230) Král připomíná, že mezi t. zv. slovy příklonnými a ostatními slovy jednoslabičnými „není tak ostrá hranice, jak se na první pohled zdá. Nazýváme příklonnými jenom ta, která zpravidla se přikloňují a zpravidla přízvuku nemají“.

3. Je tuším možné rozdělovati jednoslabičná slova na dvě skupiny zcela zřetelně se od sebe lišící, a to podle okolnosti, mohou-li stávati ve větě na začátku a vůbec po pause či nikoli. Řeknu-li na př. ˈ*byl jsem* ˈ*doma*, je t. zv. bezpřízvučné slovo *jsem* skutečně bez přízvuku. Ale právě tak nemá přízvuk ve spojení ˈ*náš pan* ˈ*učitel* slovo *pan*, které bezpřízvučným nenazýváme. Ve spojení ¡*když* ˈ*odešel* má t. zv. bezpřízvučné slovo *když* právě takový přízvuk jako na př. ve spojení ¡*dnes* ˈ*ráno* slovo *dnes*, které bezpřízvučným nenazýváme. Tu je zřetelně viděti, že mezi oběma Královými skupinami není ostrá hranice, přihlížíme-li k okolnostem, připomínaným Králem.

Přece však je mezi jednoslabičnými slovy rozdíl, a to ten, který jsem připomněl; tak z uvedených slov *pan, když* a *dnes* mohou stávati na začátku věty nebo spojení, kdežto *jsem* — je-li slovesem pomocným — nikoli. Pro slova typu *jsem* bychom mohli ponechati starý název slova bezpřízvučná, nepřízvučná nebo příklonná. Pak by však bylo třeba vyloučiti z této skupiny slova *že, a, i, až, když, zda, či*, poněvadž mohou stávati na začátku věty: *když* bratr přišel, *zda* neviš, *až* přijdeš atd. I náležela by do oné skupiny slov nepřízvučných jen slova *ho, mi, ti, si, mu, mě, tě, se*, pomocné *jsem* a *li*; neříkámeť na př.: *mi* napsal, *se* vzdálil, *jsem* byl doma, nýbrž: napsal *mi*, vzdálil *se*, byl *jsem* doma.

Tvary pomocného slovesa jest rozuměti indikativ *jsem, jsi* atd. a kondicionál *bych, bys* atd. Indikativní tvary jsou nepřízvučné v opsaných tvarech typu *chválil jsem, byl jsem chválil* a *byl jsem chválen*, tvary

* Přízvuk, o který mi nejde, neoznačuji; zde tedy neoznačuji vedlejší přízvuk slabiky *-tel* v slově *učitel*.

kondicionální pak všudy: *chválil bych, byl bych chválil, byl bych chválen* a *byl bych býval chválen.*

Tvary *bych* atd. bývají v jazyce knižním po pause; na př.: chci, *bys* to udělal; pobídla, *by* sobě ukrojili T. Nováková, Na Librově gruntě (Spisy VIII), 9. V mluvě živé se však vyskytá jen *abych,* tedy *bych* až po spojce *a,* s níž tvoří jedno slovo.

Zájmeno *se* stává rovněž někdy po pause; na př.: Karel, ač to slíbil, *se* dosud nevrátil. Bývá to však nikoli na začátku věty, nýbrž po pause uvnitř věty, když je příslušná věta roztržena jinou větou nebo výrazem.

K uvedeným t. zv. slovům nepřízvučným bychom mohli přičísti ještě zájmenné tvary *jej, ji, jí, jich, jim* a *je.* Mohou sice stávati na prvním místě ve větě, ale jen tenkrát, je-li na nich důraz. Říkáme na př.: *to se jich netýče,* ale v důraze: **jich** *se to netýče.* Tím se tyto tvary odlišují od slov typu *ho, mi.* Na *li* a pomocném *jsem* důraz vůbec nebývá a místo *ho, mu* atd., měl-li by na nich býti důraz, užíváme tvarů *jeho, jemu* atd.; na př.: *to mi chutná,* ale v důraze: **mně** *to nechutná.*

Obojí uváděná slova nepřízvučná mohou dále státi na začátku věty tehdy, jsou-li podmětem; na př.: *mi* je dativ, *li* je částice. Srovn. u Krále 229. Slova *ho, mi, ti, si, mě, tě, se, jsem* a *li* mohou tedy stávati na prvním místě jen v tomto případě, kdežto tvary *jej, ji, jí, jich, jim* a *je* také tehdy, je-li na nich důraz. Tak je třeba omeziti to, co bylo o obojích slovech řečeno shora. Ale i po tomto omezení je tuším zřetelný rozdíl na př. mezi *ho, mi* na straně jedné a *když, a* na straně druhé, protože tak zv. slova nepřízvučná stávají na prvním místě ve větě jen za zvláštních okolností a zpravidla až na místě jiném.

Po stránce přízvukové se tato okolnost projevuje tím, že t. zv. slova nepřízvučná mívají jen zřídka hlavní přízvuk a zpravidla jen přízvuk vedlejší nebo jsou nepřízvučná; na př.: ˈ*mi* je dativ; ˈ*li* je částice — ˈto *se mi* ˈnelíbí; ˈ*já se* ˈnebojím; ˈ*co jste* ˌ*mi* to ˈpoˌvíˌdal? ˈ*dnes se* ˌ*mi* to ˈneˌlíˌbí.

Hledíme-li k této stránce, je třeba ještě připomenouti, že naše slova mohou míti hlavní přízvuk v případech jako: ˌ*tvar* ˈ*se,* ˈ*dativ* ˈ*mi,* ˈ*aorist* ˈ*bych.* Srovn. u Krále 229. Že mají dále hlavní přízvuk, vyslovujeme-li je sama o sobě, rozumí se samo sebou, ale není to nijak důležité, poněvadž to jinak nemůže býti.

Ale zase je tuším patrné, že je mezi t. zv. slovy nepřízvučnými *ho, mu* atd. a slovy *až, když* po stránce přízvukové rozdíl. Tak na př.

spojka *když* má hlavní přízvuk nejen ve spojení *ˈspojka ˈkdyž*, ve větě *ˈkdyž je spojka*, nýbrž i v případech jiných, jako: *ˈkdyž jsem se ˈvrátil*, *ˈkdyž otec ˈodešel* a j.

4. Co bylo řečeno o slovech nepřízvučných, platí pro jazyk spisovný, středočeské nářečí vůbec a pro většinu ostatních nářečí čes. V některých nářečích však mohou příklonná slova stávati na začátku věty.

V nářečí chromečském stává *ho* na začátku věty, je-li na něm důraz; na př.: ho tam nebeło, ho sem neviďeł Hošek v LF. 21 (1894), 278. Podobně v nářečí zlinském: ho sa já nic nebójim Bart D. I, 24. A také jinde na Moravě, na př. kolem Blanska: hu nebelu hani vidět.

U Kašíka, Popis a rozbor nářečí středobečevs., čteme na prvním místě ve větě *sem* (*by*) a *sa*: sem teho věděla prv dosť 76; Zme si složili oheň... a pékli zemňáky 102; Toš sem si pravila: by to viděla! tamt.; sa ně zdá, že řmí tamt.; to bylo takové robsko, jak kobyla, sa enem kurvit 119.

Bartoš v Dial. I, 197 praví, že *se, si, sem, bych* „velmi často bývají na prvém místě ve větě, zvláště v nářečí valašském a lašském.“ Na př.: ma teho, se mi zda, na dvacet měřic; śe mi sniło něpěkny syn (= sen); śe (= si) mysli, že...; zme ho (kosa) chytli, zme ho trochu poživili a zme ho zas pustili; sem pisoł pismo; sem žnuł: dybys nebył poslechnúł, bych ťa był zhodił; (čím bys byl rád?) bych sa naučił muzigantem.

U Suchého, Der Dialekt der Marchebene in Ungarn 81, čteme: *Si* pomysleua, že... Patří sem i doklad: Nuž, *sa* vráciu ten muš... (tamt.), je-li za *nuž* skutečně pausa, jak naznačuje Suchý čárkou.

V dokladě „*a zme ho* zas pustili“ z Bart D. je *zme* sice na druhém místě, ale po spojce *a*. V jazyce spisovném však hned za spojkou *a* a *i, ale, avšak* příklonky zpravidla nestávají. Tím třeba doplniti, co bylo o nich řečeno výše. Chovají se tedy tak, jako kdyby spojky *a* atd. ve větě nebyly. Jen *se* bývá někdy po *a*; na př.: jak (úsudky) přeskakují a se mění Jirásek, Z mých pamětí I[3] (1917), 285.

V nářečích bývají však slova příklonná po oněch spojkách častěji. Tak u Hoška, Nářečí českomor. II, část II (Ukázky podřečí polnického), 32 čteme: „a tetka přišla k její mace *a jí* to povídala, že...“ Není tu důraz na *jí*; v důraze lze *a jí* říci i v jazyce spisovném. U téhož auktora, Nář. českomor. I (Podřečí polenské), 115 je: *Ale ho* f kostele napadlo, aby... Podobné doklady jsou: Tozme ryby upékli *a zme* ho volali, aby... Kašík 103; Tady byl most *a ho* zebrala voda tamt. 138;

neříkál nic, *ale si* myslíl Bart D. II, 35 (han.); včil je v hoferstvú, *a se* prv děłáł pánem tamt. I, 197; Pachouek jeu do hor *a sa* mu to neščasci prihodziuo Suchý 81. Z oravského nářečí kolem Vyšního Kubína znám z vlastní zkušenosti příklady jako: ja vam namelem na voz múky, *ale ma* prídětě po smrti tri noci vartovať; na děň Lucije prišjeu jeden žobrák gu jednéj gazdinéj si pýtať nocovať, *ale mu* ho ona někcela daf; ... *ale hu* (= ji) len naprosiu a j.

Také ze starých památek je mi známo několik podobných dokladů. Tak pomocné sloveso *jsem* stává na prvním místě: (Ciesař vece...: darmo sem vás (mistry) nezval k sobě. Jest zde tak v múdréj útrobě jedna panna... tak věhlasná, že to divno pověděti, | kak jest hlubokéj paměti | i přerošafnéj múdrosti.|) *Jsem slýchal* mnohé chytrosti ¶ před sebú mluviece... Kat. 1503; *jsi*-li komu sám *uškodil* Vít. 61ª varianta (z rukopisu v Neubergově knihovně; ve vydání Paterově na str. 203, pozn. 11); *sem*-li ten pes *ukradl*, bóh daj, bych opseł jako ten pes Rožmb. 176.

Tvary *bych* atd. bývají na prvním místě velmi často: *Bych řekl* (= byl jsem řekl) dřéve, že... ŠtítE. 16_{21} (= začátek výkladu); *by* bóh uslyšěti *ráčil* AlxB. 226; *by* takýž *byl* českým králem tamt. 228; hy jeden z vás nevěř tomu, | *bych* tuto věc sám o sobě | *zamyslil* tamt. 319; *by* ty *byl* syn boží, pomohl by sobě i nám ML. 117ᵇ (Gebauer III 2^2, 428); atp.

Akus. *tě* je na prvním místě v Tkadl.: věz to tak úplně..., žeť na tě chci vždy volati proto, na tě křičěti, tě já chci v své vlastnie tajemné knihy vepsati 41ª 282 (ve vydání Hrubého a Šimka).

Také po spojce *a* stává někdy slovo t. zv. nepřízvučné; na př.: ktož sě s smolú obchodí *a jie* sě dotýká Kruml. 157ᵇ (= nč.: a dotýká *se jí*).

Předklonné skupiny.

5. O případech typu *pan učitel* — viz v § 2 — praví Král, že v nich má jednoslabičné slovo přízvuk rovný asi přízvuku vedlejšímu. Gebauer I, 581—582 je roztřiďuje na několik skupin podle povahy slova jednoslabičného: na typ *pan učitel, zlý duch*, kde jde o jmenné přívlastky; na typ *ten nezbeda*, kde jde o zájmenné přívlastky; na typ *vy nevíte*, kde jde o jiné tvary zájmenné než v typu předešlém; na typ *dva sousedé*, kde jde o výrazy kolikosti; na typ *dnes ráno*, kde jde o příslovce, a na typ *matka a dcera, zda nevíte*, kde jde o spojky.

Král neuvádí sice různé typy, ale má mezi svými příklady o jeden